

„Böhmisches Kochbuch auch in deutscher Sprache herauszugeben...“ Obrozenecké kuchařské knihy v kontextu česko-německé kulturní výměny*

MIROSLAV KOUBA
UNIVERZITA PARDUBICE
ČESKO

Abstrakt:

Stat' analyzuje způsoby formování ideálního modelu českých kuchařských knih v době tzv. národního obrození, jež hledaly v kontextu etnocentrických a lingvocentrických principů kulturní emancipace své místo v rámci národní ideologie i jejího kulturologického narativu. Kuchařské knihy českého obrození jsou přitom v rámci „dlouhého“ 19. století reálným i symbolickým obrazem česko-německé kulturní výměny. Na jedné straně působily jako faktor upevňující se národní ideologie, na straně druhé však vznikaly v širším dialogu s německými předlohami. V tomto metodologickém rámci bude věnována pozornost zejména kuchařským knihám Marie Anny Neudecker, Magdalény Dobromily Rettigové a Františky Hansgirkové.

Klíčová slova: kulturní výměna, kuchařské knihy, české národní obrození, etnocentrismus, lingvocentrismus, M. A. Neudecker, D. Rettigová, F. Hansgirková, čeština, němčina

„Böhmisches Kochbuch auch in deutscher Sprache herauszugeben...“ The Cookery Books of the National Revival in the Context of Czech-German Cultural Exchange

Abstract:

The paper analyses the formation of the ideal model of Czech cookery books at the time of the National Revival. Czech cookery books from this period sought their place in the national ideology and culturological narrative in the context of ethnocentric and linguocentric principles of cultural emancipation. In the time of the "long" 19th century, they also represent real and symbolic image of Czech-German cultural exchange. On the one hand, this book creation stood out as a factor in securing the national ideology, on the other hand, these books originated in a broader dialogue with the German models. This methodological framework will pay particular attention to cookery books of Maria Anna Neudecker, Magdalena Dobromila Rettigová and Františka Hansgirková.

Keywords: cultural exchange, cookery books, Czech National Revival, ethnocentrism, linguocentrism, M. A. Neudecker, M. D. Rettigová, F. Hansgirková, Czech, German

* Tato stat' vznikla jako jeden z dílčích výstupů grantu GA ČR *Kuchařské knihy v kontextu české literární kultury a každodennosti 19. století*, registrační číslo grantového projektu: GA 14-08857S.

Tzv. „dlouhé“ 19. století¹ bylo v prostředí nestátních národů charakterizováno výraznými společenskými změnami, pro něž se ve smyslu kulturních aspektů národního hnutí vžilo označení národní obrození.² Do ústředí těchto sociálně strukturovaných snah se dostávaly mnohdy značně heterogenní požadavky, jež byly předurčovány nejen sociálním a politickým postavením nestátní etnické skupiny vůči dominantnímu národu, ale také nezbytným vymezením významu a symbolických rovin samotného nestátního etnického společenství, jež se nacházelo na prahu emancipačního hnutí (srov. HROCH 2005; ROVNÁ 1998: 50–53). Vytvoření plnohodnotných podmínek pro rozvoj národní identity a kultivaci národní kultury přitom záviselo na všestranné distribuci postupně se formujícího národního programu, s nímž se identifikují představitelé všech společenských skupin a vrstev. Vznik moderního národa je ve své podstatě apelem, v jehož rámci se utváří všeobecně sdílená a přijímaná představa o místě a významu dané (nestátní) etnické skupiny a o jejím vztahu k vládnoucím prostředím (národům, státům či společenským skupinám). Tato představa přirozeně předpokládá tematizaci uvedeného vztahu také z hlediska historické perspektivy, kdy předáci národního hnutí promýšlejí a analyzují diachronně pojímané znění narativu národní minulosti (otázku předáků národních hnutí rozpracoval zejména HROCH 1968).

Formování moderních národů lze v kontextu těchto úvah chápat jako etnocentricky podmíněnou formu narace, jako vyprávění, jehož podoby a proměny představují nedílnou součást světónázoru a interpretačního modelu podřízeného kritériím vznikající národní kultury. Etnocentrismem a s ním spjatými atributy národní identity chápe historiografie v obecném smyslu především národní vědomí, spisovný jazyk, území, tradice, modely historické (kolektivní) paměti, symboly, (národní) literaturu a další kategorie spoluutvářející v celkovém souhrnu korpus národní kultury. V podmínkách jazykově-literárního obrození však zvláštní úlohu nejen z hlediska faktické komunikace, ale především v bezpočtu symbolických rolí plnil (spisovný)

¹ Termín „dlouhé“ 19. století je dnes již zcela zažitě označení chronologického přesahu politického i kulturněhistorického vývoje, který rozpracoval mimo jiné Eric Hobsbawm ve své trilogii *The Age of Revolution: Europe 1789–1848* (rok 1962), *The Age of Capital: 1848–1875* (rok 1975) a *The Age of Empire: 1875–1914* (rok 1987). V konkrétních případech s tímto termínem pracuje i tato stať.

² V našich geokulturních podmínkách se v obecném smyslu význam pojmů *národní obrození* a *národní hnutí* mnohdy stírá. Práce zejména Miroslava Hrocha a Miloše Řezníka však prokázaly, že „literárně-filologická“ rovina národního hnutí, odpovídající romantickým interpretacím národního vzkříšení, je ve své podstatě mytologizačním konstruktem terminologicky označovaným jako národní obrození. V kontextu výchozích sociálních podmínek, v nichž se české země na počátku 19. století nacházely, nelze hovořit o obrodě či znovuzrození národní identity, neboť samotné národy v pojmoslovném chápání moderních nacionalismů jsou produktem společenských změn „dlouhého“ 19. století. Těmto procesům celospolečensky dotvářeného kolektivního vědomí jsou podřízeny i konkrétní kulturní modely a jejich etnická klasifikace (srov.: HROCH 1999b: 7–37; HROCH 2009; ŘEZNÍK 2003: 19–27).

jazyk, propojující utvářené národní vědomí s lingvocentrickou podstatou národního hnutí.³

1 Kuchařské knihy

Podstatu prakticky každého národního hnutí spoluutvářejí výrazně konotované emancipační snahy, v jejichž rámci vzniká moderní národní vědomí a s ní spjaté atributy národní ideologie. Ve své podstatě však proces vzniku a dotváření moderních identit a jejich symbolů příhodněji vystihuje Connorův termín sebeidentifikující společenství, s čímž ostatně souvisí i koncept Benedicta Andersona.⁴ Proces této (sebe)identifikace však není uzavřen pouze do svého vnitřního rámce, nýbrž ve srovnatelné intenzitě je orientován také k tzv. dominantnímu národnímu společenství se všemi potřebnými atributy, kategoriemi, symboly a představami. Do rámce této obousměrné emancipace (vlastní sebeidentifikace a její uplatnění vůči dominantním/státním národům) lze zařadit i kuchařské knihy, které v počátečních fázích českého národního hnutí neskrývají vlastenecko-výchovnou funkci. Diachronní pohled na tvorbu česky psaných a tiskem vydávaných kuchařských knih může potvrdit kolísající úroveň jejich literární kultury ve vztahu k intenzitě deklarované vlastenecko-výchovné funkce. Zejména v průběhu prvních fází českého národního hnutí odpovídaly apelativní prvky národně identifikovanému profilu recipientů těchto kulinařských titulů.

Struktura vztahu tvůrce (autora) kuchařských knih a jejich příjemců představuje i s ohledem na jeho pozdější změny jeden z interpretačních modelů českého národního hnutí. Nabízí se proto otázka, do jaké míry vlastenecko-výchovný apel, dobová literárnost a s ní spjaté jazykové principy česky psaných kuchařských knih konvenují chronologickému vymezení stěžejních témat národního hnutí. Přejít mezi vědeckou (učeneckou) fází a etapou masového hnutí (fáze A a C) tvoří fáze národní agitace, kterou

³ Základ obrozeneckého lingvocentrismu lze spatřovat v zásadě trojediné souvztažnosti (spisovného / kodifikovaného) jazyka, literárního procesu, jenž v tomto jazyce historicky vznikl a ve snaze potvrzení kulturněhistorické kontinuity i nadále vzniká, a společnosti, jež tento jazyk užívá, čte dotčenou literaturu a vnímá spektrum též symbolických funkcí, které jazyk s sebou nese. V českém kontextu toto sepětí systematicky analyzoval především Josef Dobrovský nejen ve svých *Geschichte der böhmischen Sprache und Literatur* (rok 1791 časopisecky, rok 1792 knižně, později přepracovaná jako *Geschichte der böhmischen Sprache und ältern Literatur*, rok 1818), ale také v gramatice *Ausführliches Lehrgebäude der böhmischen Sprache...* (rok 1809, později přepracovaná jako *Lehrgebäude der böhmischen Sprache*, rok 1819). Dějiny jazyka přitom nechápe formálně, ale funkčně, a tak jazyk zkoumá jako prostředek společenského styku, přičemž analyzuje hlediska jeho uplatnění v kulturním životě. Výrazem obrozeneckého lingvocentrismu je ostatně i hodnota *Jeden jazyk naše heslo bud'*, kolem něhož se české národní obrození symbolicky sjednocuje.

⁴ O *sebeidentifikujícím společenství* hovoří Walker Connor (self-differentiating ethnic group), zatímco Benedict Anderson interpretuje vznik moderních národů jako utváření *vymyšlených společenství*. Viz: CONNOR 1994: 37 (srov. též český překlad: CONNOR 2003: 156–157) a ANDERSON 1991: 6.

Miroslav Hroch definuje jako „období, které začalo rozhodnutím jisté části příslušníků etnické skupiny získat pro myšlenku příslušnosti k národu všechny příslušníky skupiny – a také získat od vládnoucích tříd pro tuto skupinu co největší stupeň kulturní a případně i politické a sociální rovnoprávnosti, tak jak to odpovídalo principům občanské společnosti.“ (HROCH 1999a: 9, srov. též HROCH 1999b: 14–16). V kontextu českého národního hnutí lze datovat počátek fáze B počátkem 19. století, zatímco fáze C se mohla s ohledem na konsekvence událostí z let 1848–1849 rozvinout až v průběhu 60. let 19. století (HROCH 1999a: 9). Právě od té doby se však v tištěné produkci česky psaných kuchařských knih dostavil zcela zřejmý pokles důrazu na měřítko jejich literární kultury. Přítomnost českých kuchařských knih v kulturním prostranství emancipující se české společnosti odpovídala v základních rysech vývojové linii národního hnutí, o čemž svědčí mimo jiné geografické aspekty.

V obecné definici lze fázi C charakterizovat také jako údobí, v němž jsou ideje národního programu šířeny a reflektovány nejen ve vlasteneckém centru, nýbrž ve všech regionech daného etnického společenství. Česká knižní produkce – kuchařské knihy nevyjímaje – se přitom neomezovala v průběhu fází B a C jen na Prahu. Naopak – místem vydání kuchařských knih byla města, jež byla napojena na myšlenkové proudy prosazovaného národního programu, přičemž vstupovaly do procesu jeho všestranného šíření i v menších městech. Sounáležitost upevňující se pospolitosti potvrzuje i provázanost vydavatelských domů, jež kuchařské knihy v kontextu celonárodní sebeidentifikace ochotně vřazovaly do své vydavatelské strategie a jež měly mnohdy své sídlo v regionálních centrech. Příznačným příkladem této vazby je nesporně Hradec Králové, kde působilo nakladatelství Jana Hostivítů Pospíšilů, přítele Magdaleny Dobromily Rettigové, jejíž kuchařské knihy se staly takřka synonymem každodenního rámce obrozující se společnosti (k tvorbě Pospíšilova vydavatelství srov. BENÝŠKOVÁ 1995: 121–122; DOUBRAVA 1971: 6–21). Avšak nejen význam Hradce Králové při utváření českého národního vědomí poutá pozornost. Souvislost s geopolitickou polohou a vnitřní intenzitou šíření a sdílení národní ideologie potvrzují i další města, v nichž byly v průběhu první poloviny 19. století zakládány české nakladatelské domy (srov.: ŠIMEČEK – TRÁVNÍČEK 2014: 143–149).

Příznačným rysem vnitřní souvztažnosti mezi dynamikou národního hnutí a faktickou snahou o adaptaci jeho myšlenek do každodenního života uvědomující se městské populace je skutečnost, že k výraznější produkci obrozeneckých kuchařských knih docházelo především v blízkosti česko-německé jazykové a etnické hranice. Nejen Jičín, Tábor, Jindřichův Hradec, Litoměřice, ale také zmiňovaný Hradec Králové jsou městy, kde byly průběžně vydávány česky psané kuchařské knihy. Pokud samotní autoři těchto knih cíleně neusilovali o definici rámce české národní identity, napomohla této snaze pozdější vlastenecky laděná (re)interpretace. Vymezení „kanonizovaného“ rámce českého kulinářství však zároveň předpokládalo v teoreticko-ideovém plánu eliminaci zjevně nečeských kulinářních postupů a pokrmů.

Gastronomie se tak stala přirozenou součástí vnějších atributů národního programu, přičemž je zřejmé, že k realizaci tohoto předpokladu může nejnázne dojít zejména v prostředích jazykového švu, tedy v takových oblastech, kde nabývá pocit jazykového ohrožení ze strany dominantního (státního) prostředí nejvýraznějších podob.

Vznik českých nakladatelství, knihkupectví a celého systému knižní distribuce představuje příznačné téma filologických aspektů národního hnutí, v jejichž rámci vystupovaly i kuchařské knihy. Svými snahami propojit každodenní stravování s mechanismy národní agitace a emancipace prostupují širší společenský diskurz, a proto je nelze hodnotit pouze jako soubor receptů. Kuchařské knihy plní výrazně širší spektrum sociokulturních funkcí, mezi nimiž je v kontextu kritérií utvářené kulturní identity třeba vymezit zejména následující: a) kuchařské knihy jsou určitou formou svědectví kolektivní paměti; b) jsou rovněž faktorem národní kultury (gastronomická schémata ve smyslu kulturního konstruktů národní kultury spoluutvářejí rámec dotvářené národní kuchyně); c) jsou také přímým prvkem podílejícím se na narativu (formě vyprávění) národní minulosti, v jehož rámci jsou zohledňována specifika národního života, která jsou v době národního hnutí konotována se symboly národní svébytnosti; d) ze své podstaty a faktické působnosti jsou také oknem do každodenního života daného etnického společenství, v němž se odrážejí i specifika sociokulturních vztahů (příkladnou situací může být analýza genderových proměn nejen konvenčně určených rolí mužů a žen v oblasti kulinářství, ale také konkretizace těchto rolí v tvůrčím procesu kuchařských knih – kdo připravuje pokrmy a stará se o domácnost a kdo je příjemcem těchto rad a návodů, jaká jsou referenční pole české gastronomie či jak se utváří rámec národní kuchyně); e) v neposlední řadě jsou i výrazem kulturní výměny, třebaže tento pojem není zcela jednoznačně vymezen.⁵

Při hodnocení naznačeného spektra sociokulturních rolí, jejichž prostřednictvím se kuchařské knihy zapojovaly do společenských změn českého národního hnutí, se však nejedná pouze o otázku konkrétního referenčního prostředí, k němuž se daný kontext českého kulinářství upíná, ale také o problém obecných zákonitostí kulturní výměny a mechanismů následné adaptace vybraných kulturních vjemů v podmínkách postupující etnické identifikace.

Kuchařské knihy z první poloviny 19. století jsou spolehlivým obrazem dobových každodenních potřeb, podmíněných změnami způsobu života a novými nároky na jeho standard. Biedermeier ve smyslu kulturního modelu hmotné kultury vytvořil rovněž podmínky pro kultivaci gastronomických návyků a pro nové pojetí lokálního (zemského) kulinářství (srov.: VONDŘÁČEK 2010: 10–33). Vznik a další utváření

⁵ Kulturní výměnou lze v teoretických podmínkách společenských věd rozumět proces výměny konkrétních projevů a atributů nehmotné i hmotné kultury, do jejichž rámce náleží přenos informací, myšlenkových proudů, uměleckých děl, knižní produkce, inspirací literárního procesu či jiných projevů kultury a k němuž dochází v kolektivní formě mezi národními společenstvími nebo individuální cestou mezi jejich příslušníky.

národní kuchyně oscillovalo mezi dvěma základními fázemi lingvocentricky a etnocentricky se rozvíjejícího národního hnutí. V pojmoslovné a symbolické rovině lze pozorovat zvláště apelační snahy česky psaných obrozeneckých kuchařských knih zejména v období 20.–40. let 19. století, kdy proces jazykové (re)standardizace umožňoval rozvoj nejen literárních žánrů, ale rovněž útvarů neliterární povahy. V kuchařských knihách z počátku vymezeného období jsou patrné prvky literárnosti (týká se to především titulů, jež přetrvávaly v obecném povědomí a které se těšily praktické pozornosti českých hospodyň a kuchařek, o čemž svědčí jejich opětovná vydání a reedice), zatímco v pozdějších desetiletích jejich důraz na specifika literární kultury a vlastenecko-výchovnou funkci slábnou, čímž svou strukturou směřují spíše k textům neliterární povahy. Mnohé kuchařské knihy zmiňovaného období se snažily přispět k faktickému vymezení české národní kuchyně prostřednictvím emancipačního programu, jenž byl v základním ideovém rámci analogický k tématům filologickým. Úsilí vymezit gastronomické návyky a postupy v souladu se specifiky upevňovaného národního vědomí však v podmínkách středoevropského geokulturního prostoru a vzájemných kulturních vlivů může být v mnoha ohledech problematické.

2 Definiční rámce české kuchařské knihy

Otázka, jakým způsobem se utvářel v době tzv. národního obrození ideální model českých kuchařských knih, vyžaduje interdisciplinárně pojatou odpověď, opírající se o metodologické podněty nejen dějin každodennosti či literární historie, ale také „antropologie jídla“, relativně nové interdisciplíny společenských věd.⁶ V průsečíku navzájem spolupracujících oborů a disciplín se kuchařské knihy stávají specifickým chronotopem, jenž ilustruje v kontextu utvářejícího se etnocenterismu hranice národní kuchyně (př. ŠPENDLÍKÁŘOVÁ 1841) a který současně zobrazuje podoby předávaného vlastenectví také v mezigenerační perspektivě. Mnohé kuchařské knihy tak nejsou primárně koncipovaným souborem receptů národní kuchyně, ale mají podstatu obecně osvětových (výchovných) příruček, které mají mladou generaci vést ke správnému způsobu života a chování – pokud možno v souladu s principy vlastenecko-výchovné funkce (srov.: RETTIGOVÁ 1848). Takto reflektovaný vztah matek a dcer, jenž symbolizuje mezigenerační upevňování kolektivně sdílené etnické a kulturní identity, lze chápat jako konkrétní výraz vlastenecko-výchovné funkce (srov. kupř.: RETTIGOVÁ 1840: 1–10). Při úvahách o filologických charakteristikách příslušných kuchařských knih a jejich místě v běžném životě je třeba zohledňovat vztah jejich autora/ky a recipienta/ky, a to nejen z genderového, ale také obecně sociálního

⁶ Antropologie jídla (food studies) představuje spektrum badatelských témat sledujících význam stravy a potravin v kontextech lidského chování i v životě jednotlivce. Zabývá se rovněž výživovými rituály a jejich významem v životě společnosti. Srov.: BARLÖSIUS 1999: 25–31; SIEWICZ 2011: 143–148.

pohledu, neboť v jejich vzájemné konfrontaci lze pozorovat v konkrétním sociálním kontextu proces etnické identifikace (sám Hroch hovoří o tom, že dalším tématem bádání o národních hnutích budou právě úvahy o tom, jak se v konkrétních sociálních skupinách národní program rozповšechňuje – srov. HROCH 1999: 141n.). Jedním z ústředních témat se stávají symbolické protiklady města (měšťanské domácnosti) a venkova, jež v oblasti kulinářských postupů předpokládají mnohá sociokulturně konotovaná specifika, dotýkající se i prototypu autora/autorky a příjemce (čtenáře).

Již bylo naznačeno, že české kuchařské knihy první poloviny 19. století zdůrazňují emancipační modely národní, jazykové a v neposlední řadě i genderové povahy, přičemž v etnickém slova smyslu se vymezují zejména vůči německému kulturnímu systému.⁷ Česky píšící a česky smýšlející autorky se v kontextu vlastenecko-výchovné funkce (národní ideologie) prezentují ve sledovaném materiálu jako hospodyně, buditelky, vlastenky či krajanky, což je ve své podstatě sebeidentifikace vyplývající ze soudobých modelů a konvencí společenské identifikace. Rámec zmíněných sebeidentifikací je vlastně obrazem dynamiky a intenzity emancipačních snah, zohledňujících také aspekty historické paměti a mezigeneračních vazeb.⁸ V celonárodním smyslu se jedná o neměnný vzorec společenských konvencí a tradičních identifikací přetrvávajících z přednárodních dob, jež se přizpůsobují novým společenským podmínkám a požadavkům a z nichž vyplývá spektrum sociokulturních vztahů mezi autorem a příjemcem, jež lze přiblížit zhruba následovným způsobem: a) emancipační mechanismy uvědomělé části české společnosti; b) projevy jejich lingvocentrismu; c) vztah k tradicím a „jazyku předků“ (např. v užití švabachu/fraktury v protikladu k prosazované latince), jež odpovídají sémioticky laděným interpretacím národního obrození Vladimíra Macury (MACURA 1993: 43–44); d) „referenční epochy“ kulturně historického vývoje – tj. obrozenecké vazby k českému humanismu veleslavínské doby, jež se staly směrodatné z hlediska nejen filologických (lingvocentrických) snah, ale také zájmů v oblasti každodenního způsobu života. V rovině symbolu národního vzkříšení se své obrozenecké receptce dočkala i kuchařská kniha *Kuchařství*.

Kuchařská kniha Bavora Rodovského ml. z Hustiřan (1526–1592/1600), českého šlechtice, alchymisty a literáta, představuje jednu z prvních česky psaných kuchařek

⁷ Třebaže i v německých zemích lze hovořit o probíhajícím národním hnutí, jež na sebe bere podobu zejména integračních snah, vyplývajících z jazykově-etnického vědomí sounáležitosti jednotlivých německých zemí, ve smyslu filologických kategorií se neprojevuje přerušení jazykově-literární kontinuity tak, jak tomu bylo v českém kulturním kontextu. Z tohoto důvodu je zřejmé, že německy psané kuchařské knihy vlastenecko-výchovný apel v zásadě do důsledku postrádají.

⁸ Jednou z příznačných příruček je v tomto smyslu dvousvazková práce Magdaleny Dobromily Rettigové *Mařenčin Kossjček: dárek malý pro Dcerky České*, který neznámější obrozenecká kuchařka vydala pět let před svou *Domácí kuchařkou*. *Košiček* je určen „Dcerkám českým“ a jeho smyslem je především posílení vlasteneckého působení – „[n]aše česká řeč byla gako swadlý swjtek w kautku pohozená a počjná znowu teď zase w nowé kráse kwěsti.“ (RETTIGOVÁ 1821: 8).

(tiskem vydána v roce 1591), jejíž obsahová stránka zdůrazňuje rysy antropocentrismu a jeho důraz na kvalitu stravování a péče o tělo. V předmluvě autor vztah stravy a jejího významu pro zdraví lidského těla vřazuje do širších konotací humanistického světonázoru, neboť uvádí: „(...) zvláště pro vyvarování nezdraví a nákladu zbytečného jest potřebná věc míti zprávu pokrmov. Nebo vždy člověk každý z strany těla tak od Boha zřízen jest, že bez pokrmův žíti nemůže. Nébrž řádnými pokrmy věk člověka se protahuje. (...) Co má člověk více z práce své toliko to, aby jedl a pil a požíval radosti roboty své, kterouž roboval on sám pod Sluncem v počtu dnův života svého, kteréžto dal mu Buoh a to jest bití jeho.“ (ZÍBRT 1891: [6–7]). V kontextu úvah o humanismu pojímaného za stěžejní referenční epochu obrozeneckého diskurzu ožívá „druhým životem“ rovněž Rodovského *Kuchařstwij*. Symbolické vyznění těchto kulturně-historických vazeb potvrdilo na samém konci národního hnutí fototypické vydání Rodovského kuchařské knihy, které pořídil Čeněk Zíbrt (1864–1932) (ZÍBRT 1891).⁹ Rodovského soupis kuchařských receptů přirozeně postrádá specifika, jež by v průběhu 16. století české národní kulinářství svou podstatou výrazněji odlišovala od kuchyně okolních prostředí, nicméně jeho obrozenecká recepce potvrzuje reinterpretační snahy, v jejichž rámci se na sklonku 19. století dotvářela představa o humanistických východiskách české gastronomie. Příznačná je ostatně také grafická podoba Zíbrtova reprintu, jehož titulní list je doplněn o věnování „Mnoho wzáctné poctiwosti towařistwu ‚Domácnosti‘ (České sskole kuchařské) tuto práci cizj owssem / ale skrze nás obnowenau připisugeme a oddáwáme / gsauce té neomylné naděge / že tuto knjižku / od nás uctiwě a ssetrně wěnowanau / laskawě a přijzniwě přigijti rácijte“ (ZÍBRT 1891: [3]).¹⁰

V interpretaci českého 19. století se lze často setkat s tvrzením, že právě v tomto společenství je jazykově-literární angažovanost nejvíce patrná.¹¹ Nikoliv náhodou byli Češi ještě v 19. století mnohdy nazýváni „filologickým“ národem, čehož příznačným potvrzením je statisticky podložená skutečnost, že jen v období let 1775–1825 vydali 28 gramatik, 28 poučení o jazyce a 14 slovníků (HROCH 1999a: 66).

Přirozenou součástí trojjediného sepětí jazyka, literatury a společnosti je v obecných podmínkách také spektrum žánrové a tematické bohatosti národního písemnictví, jež se prostřednictvím uplatňované historické tradice podílí na vzniku moderní národní literatury. V kontextu mechanismů utvářené národní literatury je třeba mít na paměti, že její korpus představují nejen žánry „vysoké“ literatury (romány, poémy kanonizovaných autorů atp.), ale také žánry a útvary, jejichž místo v literárním

⁹ Srov. též vydání RODOVSKÝ Z HUSTIŘAN – TICHÁ 1975.

¹⁰ Srov. v kontextu obrozeneckých paralel k humanistickému *Kuchařstwij* kupř. kuchařskou knihu Václava Pacovského, gastronomického konceptu v podstatě souběžného s *Domáci kuchařkou* M. D. Rettigové (PACOVSKÝ 1827).

¹¹ Termín jazykově-literární obrození akcentuje zejména filologické kategorie národního hnutí a spektrum jejich sociokulturních rezonancí. K jeho praktickému pojetí srov. WOLLMAN 1958b: 55–59; v kontextu českého obrození srov. též: WOLLMAN 1958a: [5]–47).

prostranství není zcela zjevně definováno, případně jim nebyla v narativních formách literární historiografie věnována výraznější pozornost.

Příkladem útvaru s variabilními projevy literárnosti a tím i proměnlivým vřazováním do širě chápaného rámce národní literatury jsou mimo jiných textů zdánlivě či fakticky neliterární povahy také kuchařské knihy. Tyto knihy vycházely v českém prostředí takřka kontinuálně po celé „dlouhé“ 19. století, aniž by však poskytly jednoznačnou odpověď na otázku po vztahu utvářené národní gastronomie a obdobně definovaných specifik korpusu národní literatury.

Interpretace Rodovského *Kuchařstvíj* v rámci zmiňovaných překlenutí mezi českým humanismem, v němž se formovaly základní filologické atributy české kulturní svébytnosti, a jejich paralel s obrozeneckým etnocentrismem potvrzují analogické procesy, ke kterým docházelo i u jiných nestátních národních společenství. Tyto nepřímé souvislosti „druhého života“ konkrétní knihy či širě chápané kulturně-historické epochy vyvolávají otázku, zda nelze u těchto etnických skupin hovořit o době obrození jako o druhé (nedokončené) renesanci.

Kuchařstvíj Bavora Rodovského ml. z Hustiřan v symbolické roli jazyka předků (srov. Macurův pojem sakralizace jazyka a spektrum jeho symbolických funkcí v národním hnutí – MACURA 1995: 51–53) se tedy v závěrečných fázích národního hnutí dočkalo identického vydání, v němž zachovaný bratrský pravopis a také fraktura vystupují jako (sebe)identifikační znaky. Současně se však při interpretaci Zíbrtova vydavatelského počínu nabízí možnost určité sémiotické hry, spontánně vřazené do rámce dobově zdůrazňovaných symbolik českého a německého lingvocentrismu v českých zemích.¹² Rodovského *Kuchařstvíj* jako počáteční interval české (s humanismem spjaté) gastronomie a jeho vydání z roku 1891 ve smyslu intervalu koncového se ve své chronologické posloupnosti shoduje se základní periodizací českého národního hnutí a forem jeho historické paměti. Zíbrtovo vydání proto v symbolické retrospektivě naznačuje, že i v produkci a vydávání kuchařských knih lze hovořit o „období temna“ (jakkoliv dobově mytologizovaném), během něhož se model kuchařské knihy utvářel pod německým vlivem, jenž nepochybně spolupůsobil na gastronomické návyky zejména českého měšťanstva.

3 Kuchařské knihy v česko-německé kulturní výměně

Na gastronomii českých zemí nejen na prahu národního hnutí, ale také v době biedermeieru a v zásadě i na počátku druhé poloviny 19. století měly nesporný vliv německé kuchařské knihy ze 17.–18. století. Během této doby se ustálila jejich podoba

¹² Srov. kupř. všeobecný soubor otázek jazykové rovnoprávnosti v českých zemích, úlohu jazyka v prostředí pražské univerzity či polemiky o jejím rozdělení (širěji srov.: BĚLINA – HLAVAČKA – TINKOVÁ 2013).

a koncepcí nejen z hlediska skladby jednotlivých pokrmů, ale také v pohledu slovesné i vizuální charakteristiky, jež dotvářel rovněž motiv úvodní ilustrace (nejčastěji výjev kuchyně, v níž ženy připravují pokrm).¹³ V kontextu této kulturní situace bylo zřejmým úkolem českých obrozeneckých kuchařských knih se vůči tomuto přetrvávajícímu vlivu vymezit nejen výběrem domácích pokrmů, ale přirozeně také užitím etnocentricky a/i lingvocentricky nahlížených atributů kulturní emancipace. Ve vzájemném souladu těchto kategorií hledaly česky psané obrozenecké kuchařské knihy své místo v rámci obrozenecké ideologie i jejího kulturologického narativu, současně usilovaly o překonání zažitých tradicí německých kulturotvorných faktorů. Užití kulturních modelů charakteristických pro kulturu dominantního prostředí však umožňovalo i slovanským literaturám dosažení jejich emancipace. Vladimír Macura k zohledňování kulturních modelů dominantních národů v prostředí nestátních kulturních společenství ve své stěžejní monografii *Znamení zrodu* mimo jiné podotýká: „Tvorba české kultury ‚skrze‘ vztah ke kultuře německé se stala obecným jevem. V řadě kulturních oblastí můžeme sledovat, jak kulturotvorná aktivita česká bezprostředně souvisí s dobovým stavem německé kultury a jak se ‚negativní vazbou‘ utváří jako programově neněmecká. Tímto vědomým úsilím o ‚ne-německost‘ je jí ovšem vnucena předem určitá – paradoxně opět závislá – podoba, která nevyplývá z logiky domácí tradice.“ (MACURA 1995: 39).

Příklady přejímaných a uplatňovaných kulturních modelů se neomezovaly pouze na recepci konkrétních děl, ale v širším kulturním kontextu reflektovaly soudobé duchovní i umělecké směry. Slovanská prostředí se od přelomu 18. a 19. století otevírala novým kulturním a duchovním podnětům, které nezřídka doprovázela jejich různě koncipovaná adaptace, jejíž hranice se však mnohdy blížily také „netvořivému a neinvenčnímu napodobování“ (TAMTÉŽ: 39). Mechanismy této kulturní výměny a její adaptace proto mohou být uceleným systémem kulturních znaků, na jejichž základě lze interpretovat samotné národní hnutí.

Hranice mezi tvořivou adaptací a neinvenčním napodobováním s různou měrou vlastního tvůrčího přínosu prostupují také česky psané kuchařské knihy zejména první poloviny 19. století. Právě míru tvůrčího vkladu lze chápat jako jedno ze základních měřítek jejich literárnosti, a to bez ohledu na fakt, že podobně jako jiné útvary literatury vznikaly i kuchařky v určitém utváření „skrze“ německé vlivy, předlohy či dokonce vzory. Vzájemná provázanost s německými předlohami či předobrazy kuchařských knih, vůči nimž se snaží česká kulinaria současně vymezit, představuje i v této rovině literárního dění nedílnou součást počátku českého národního hnutí. Předpoklad jejich angažovaného zapojení do procesu utváření národní ideologie je třeba vnímat současně v perspektivě širě pojímaného dialogu s německými předlohami,

¹³ Příkladem německé kuchařské knihy z 18. století může být v tomto smyslu *Das Brandenburgische Koch-Buch (Braniborská kuchařka, Berlin a Postupim, rok 1723)*, kde je postupně vznikající výstavba kuchařských knih dobře patrna (DAS BRANDENBURGISCHE KOCH-BUCH 1723).

o čemž vypovídají vedle českého znění také jejich německá vydání. Hovořit zde lze o specifické vydavatelské strategii, v jejímž rámci německé znění původně české kuchařské knihy rozšiřovalo okruh potenciálních čtenářů. Rozsah německojazyčného obyvatelstva totiž nezahrnoval pouze české Němce, ale rovněž ty vrstvy českého měšťanstva, pro něž byla komunikace v němčině z různých důvodů příhodnější. Recepce kuchařských knih tak odráží vývojové změny v prosazování českého jazykového programu¹⁴ a v obecné jazykové situaci v českých zemích sledované doby. Autoři i vydavatelé česky psaných kuchařských knih průběžně reflektovali poptávku po jejich německém znění, o čemž svědčí i intenzita, s níž prakticky v pravidelných intervalech byla uváděna na trh i vydání v němčině.

V této metodologii představují kuchařské knihy Marie Anny Neudeckerové (NEUDECKER 1805; NEUDECKER 1810a; NEUDECKER 1816; NEUDECKER 1831), Magdaleny Dobromily Rettigové (RETTIGOVÁ 1826; RETTIG 1833; RETTIGOVÁ 1838; RETTIG 1838) či Františky Hansgirkové (HANSGIRGOVÁ 1864; HANSGIRG 1865) zvláštní kulturní symboly, potvrzující nastíněný model vzájemné kulturní výměny. Tyto kuchařské knihy ve smyslu zvláštních případových studií odrážejí v kontextu dobově utvářeného etnocentrismu ideovou, tematickou i inspirační provázanost obecně sdílených kulturních modelů. Politickým naplněním národního hnutí se stal přirozeně vznik československého státu, který svou ideu odvozoval zejména od tradic české reformace. Modely historické paměti mladého státu předpokládaly i pro období po roce 1918 v zásadě odmítavý postoj vůči rakouské minulosti, a proto i v oblasti konkrétních literárních útvarů převládaly etnocentrické interpretace. Nové narativy uvrhly do zapomnění především Marii Annu Neudeckerovou (?-?), německou kuchařku bavorského původu, jež na počátku 19. století působila jako kuchařka v panských domech ve Františkových Lázních a v Chebu, od počátku 30. let 19. století pak vařila v pronajatém hostinci v Hamnickém zámečku v Mariánských Lázních. Během doby, kdy působila v měšťanských domácnostech a panských domech na západě Čech, vydala několika kuchařských knih, jež v mnoha ohledech naznačovaly inovativní postupy v gastronomii širšího středoevropského dosahu a mezi nimiž jsou nejvýznamnější *Die Bayersche Köchin in Böhmen (Bavorská kuchařka v Čechách*, Karlovy Vary, rok 1805) a *Allerneuestes allgemeines Kochbuch (Nejnovější všeobecná kuchařka*, Praha, rok 1831). Zejména česká vydání ovlivnila vývoj měšťanské kuchyně i v prostředí českých měšťanských rodin, jak to potvrzují jejich předmluvy. Anonymní překladatelka oceňuje v úvodu českého vydání nejen dobově moderní postupy, ale také důraz na hospodárnost a efektivitu vaření, přičemž uvádí: „(...) ona gest posud ta gediná, gižto každy před wssemi ginými přednost dáti musý, skrze gegi nowotu gakož y prostnau skwostnost gak we strogenj pokrmu, tak y w přednásenj, gak se totiž neylepe a na neylacyněgssí způsob gjdla pripravowati

¹⁴ K pojmu jazykový program srov.: HROCH 1999b: 53–82; HROCH 1995: 398–418, v dalších reflexích i GLADKOVA 2003: 169–184.

mohau, wědauc dobře, že w každy kuchynj stegný dostatek nemůžže byti.“ (NEUDECKER 1810a: 3).¹⁵ Univerzální určení Neudeckerové receptů „gak pro panskau, tak pro domácý kuchyň“ je dalším rysem, který ovlivnil podobu měšťanského stravování. Jednak do té doby nevídaná šíře nejrůznějších pokrmů a způsoby jejich zpracování, ale také pestrost a nápaditost všech chodů, vycházející z nejrůznějších inspirací, představuje Neudeckerovou jako symbol středoevropského kulturního prolínání, které ostatně sama podotýká, když tvrdí, že „[h]ierunter befinden sich aber eine Menge anderer ganz neu zubereiteter Speisen, die blos in Bayern, Oesterreich und Böhmen gewöhnlich sind, und die ich entweder verbessert oder durch eignen Fleiss selbst erfunden habe.“ (NEUDECKER 1805: V). V mnoha ohledech právě Neudeckerová položila základy mnohých symbolů tradiční gastronomie, jakými je například vídeňský řízek (Wiener Schnitzel; NEUDECKER 1805: 110; vídeňský řízek následně představuje jeden z charakteristických rysů střední Evropy a geokulturního odkazu habsburské monarchie: TRÁVNÍČEK 2009: 319). Tuto tendenci potvrdila také její *Die Salzburgerische Köchin* (*Salcburská kuchařka*, Salcburk, rok 1810), jež je v podstatě zemsky podmíněným druhým vydáním její *Bavorské kuchařky* (struktura, výběr receptů i vnější vzhled této kuchařské knihy jsou velmi obdobné; NEUDECKER 1810b).¹⁶

*

Vznik československého státu ovlivnil recepci také kuchařských knih Magdalény Dobromily Rettigové (roz. Artmannové, 1785–1845), v době obrození aktivní spisovatelky, jež byla spjata rovněž s počátky emancipačního hnutí českých žen (JOHANIDES 1995: 75n.; LENDEROVÁ 1999: 51). Rettigová jako symbol český smýšlející vlastenky se na šíření českého národního vědomí v ženském měšťanském prostředí a na buditelkou činnost obecně soustředila teprve po roce 1808, kdy se provdala za Jana Aloise Sudiprava Rettiga (1774–1844), českého právníka, spisovatele a stoupence českého národního hnutí. Rettigová vyrůstala v německojazyčném prostředí nejen v rodných Všeradicích u Hořovic, ale také ve Staticích u Prahy, v Plzni a Praze, kam se po smrti Magdalenina otce i všech sourozenců matka odstěhovala. Biografie a její německy psané vzpomínky uvádějí, že do svých osmnácti let neuměla česky, teprve pod vlivem svého manžela se ztotožnila s českým národním hnutím, přičemž jejímu českému vlastenectví napomohl také mnohaletý pobyt v Přelouči, Ústí nad Orlicí, Rychnově nad Kněžnou a v Litomyšli, kde její manžel služebně působil.¹⁷ Rettigová se tak aktivně zapojila do vlasteneckého hnutí v tradičních centrech obrozenecké kultury. Její činnost se v tomto smyslu rozvíjela ve dvou základních oblastech, jež lze vymezit jednak literární

¹⁵ Stejný výběr receptů A. M. Neudeckerové s toutéž předmlouvou byl vydán ještě jednou v roce 1816 pod názvem *Neynowégssj Kuchařka Pražská* (NEUDECKER 1816).

¹⁶ V českém prostředí odkaz M. A. Neudeckerové připomněla Eva Dittertová (DITTERTOVÁ – MALOVICKÝ 2008).

¹⁷ K biografii M. D. Rettigové srov.: JOHANIDES 1995; STICH 1996.

činností, o níž se však soudobí literární kritici vyjadřovali s určitými rozpaky, a „spisy praktické z oblasti domácnosti“ (NOVÁK 1931: 89).¹⁸ Kritické hlasy poukazují zejména na její měšťanský (až maloměstský) osobní pragmatismus hraničící s egoismem (srov. WÜNSCHOVÁ 1986: 9), které se přirozeně projeví i po roce 1918. V souladu s ideovým základem nového státu se stala Rettigová předmětem až protichůdných hodnocení, vstupujících do nových interpretačních snah národní minulosti. Vytýkána jí byla přílišná orientace na měšťanské kruhy „předbřeznových dob“, na niž v hodnocení *Domáci kuchařky* poukazuje zmiňovaný Arne Novák: „[K]ulturní dějepisec ocení na nich, a hlavně na Domáci kuchařce, jež vyšla právě před 100 lety, dojista jeden rys, příznačný ostatně pro celý život předbřeznového období, co nejtěsnější sloučení odkazu panského mravu a vkusu, jak žil na zámcích a patrimoniálních sídlech, a domácího měšťanského způsobu života. Rettigová, vychovaná zámeckými kuchaři, přizpůsobila jejich předpisy potřebám svého občanského okolí, ponechala však onu blahobytnou opulentnost v úpravě pokrmů i ve stolničení, jež vyznačuje dobu před-březnovou a jež je navždy spjata právě s kuchařským uměním Rettigové.“ (NOVÁK 1931: 56–57). Naopak kladného hodnocení se Rettigová dočkala od Zdeňka Nejedlého, jehož přívětivé reflexe nutno spatřovat v kontextu sepětí obrozeneckých tradic Litomyšle a silného vlastenectví v době meziválečného Československa (NEJEDLÝ 1954: 163–169). Protichůdné či lépe řečeno heterogenní interpretace a hodnotící komentáře vyplývají po celé 20. století z více či méně spontánních snah srovnávat Rettigovou s Boženou Němcovou, jež se stala ženským prototypem českého národního hnutí a jež byla s obrozeneckou Litomyšlí v téže době ostatně také spjata (Němcová se s Rettigovou seznámila v roce 1839–1840).

Kritické hlasy ztotožňovaly *Domáci kuchařku* (rok 1826) především s měšťanskými domácnostmi, jejichž sociokulturní vyznění napomáhala utvářet moderní národní vědomí v prostředí relativně izolované skupiny měšťské honorace. Na obranu Rettigové je však nutno uvést její snahu o propojení ideálu českého kulinářství také s prostšími společenskými kruhy, jak to dokládá její pozdější kuchařská kniha nazvaná *Dobrá rada Slowanským wenkowankám*, vydaná roku 1838 v Praze a Hradci Králové. V její předmluvě se Rettigová obrací k venkovským dívkám s důrazem kladeným nejen na dívčí vzdělání, ale také na kulinářské umění, jež je předpokladem vzorné hospodyně: „W městech i w městečkách býwá dost přjležitostj, kde se dewčata we wssem, třeba toho matky neuměly, dostatečně wycwičit mohau; podobně i na wesničany milostiwým okem rozhlédnul otcowský náš Král a Pán; neb wssude gsau sskoly, kde i neychudssjch chalupnjků a podruhů djtky, gak naboženstwj, tak čtenj, psanj a počjtánj učít mohau,

¹⁸ Zvláště kritický vůči tvorbě M. D. Rettigové byl Arne Novák, který se k její činnosti vyslovil v rozpačitém tónu zejména při příležitosti odhalení spisovatelčiny pamětní desky v Litomyšli v červnu 1925. Kupříkladu v souvislosti s jejími znělkami uvádí: „[P]íše-li M. D. Rettigová znělky, aby slavila své přátele a projevila svou lásku k národu, namáhá se jenom, aby se podobala Kollárovi; kde skládá lidové písně a v nich hledá projevy citového života milenci i matčina obdoby v přírodě, jest věrnou začkou Čelakovského, nevedl-li přímo její péro její muž.“ (NOVÁK 1931: 56).

a gen nedbalj trestuhodnj rodičowé takowýmto dobrodinjm newděčně pohrdagjce, djtky swé, gak se říká: gako dřwj w lese bezewsseho uměnj wyrůstí necháwagj.“ (RETTIGOVÁ 1838: IV). *Dobrá rada* je koncipována jako přirozený pendant určený venkovskému prostředí, jehož finančním možností je uzpůsoben i výběr jednotlivých receptů („Střjdmému wesničanu gjdla ta gsau přjliš nákladná, a mimo swátků, pautj, poswjcenj a swatby by gich wesnická hospodyně málokdy použít mohla.“ RETTIGOVÁ 1838: IV). Diskuze o charakteru kuchařských knih M. D. Rettigové a o jejich vlivu na společenské vědomí byla zejména v dobových komentářích vyvolána snahou hodnotit to, co „Rettigová představovala v české obrozenské společnosti jako typ, a o to, co se shrnuje pod sice vágní a mlhavou, ale přece jen reálnou představu tzv. národní povahy.“ (WÜNSCHOVÁ 1986: 10).

Ačkoliv Rettigová vytvořila obraz národně uvědomělé kuchařky, tj. průměr vzorné vlastenky a uvědomělé dcery národa, která plní své společenské poslání a jejíž obraz ztotožňuje řádnou domácnost s fungující národní společností, byly její kuchařské knihy spjaty také s německojazyčným prostředím. Přímou vazbu potvrzují cyklicky vydávané německé verze (překlady), jež se na pultech knihkupectví objevovaly takřka v pravidelných intervalech.

V předmluvě k německému vydání své *Domáci kuchařky* Rettigová poukazuje na četné dotazy svých německých přítelkyň, jež neovládají češtinu, zda nebude také v němčině tato kniha vydána („Böhmisches Kochbuch auch in deutscher Sprache herauszugeben...“; RETTIG 1827: III). V zásadě identická skladba českého a německého znění nejen *Domáci Kuchařky* (*Die Haus-Köchin*), ale také *Dobré rady slowanským wenkowankám* (německy jako *Guter Rath für Landwirthinen und Landmädchen eine Belehrung...*, rok 1838), však vlasteneckou aureolu M. D. Rettigové v jistém smyslu narušuje, neboť německá vydání jejích knih přirozeně eliminují faktory české vlastenecké agitace. Vlastenecko-výchovný apel je ve vydáních v německém jazyce nahrazen obecným vyjádřením zemské příslušnosti. *Die Haus-Köchin* je namísto pro „dcerky české a morawské“ v české předloze určena v německém vydání „milým krajankám“ („...meinen lieben Landsmänninen...“), v knize *Dobrá rada Slowanským wenkowankám* je pak v samotném názvu obsažená cílová skupina – „slowanské venkovanky“ – nahrazena v německém znění opět neutrálním a zemsky chápaným „für Landwirthinen und Landmädchen“.

Důvody, proč se Rettigová rozhodla vydávat u téhož nakladatele rovněž německá znění svých kuchařských knih a proč jejich intenzita víceméně následovala vydání česká, mohou být vícere povahy. Přirozeně jako nejvýraznější motivace se jeví již zmíněný ekonomický pragmatismus, výrazně rozšiřující okruh kupujících. V úvahu lze však brát i aspekty jazykové, kdy zejména v mnohých českých měšťanských rodinách mohla převládat v podstatě diglosní situace, v jejímž rámci byla čeština jazykem nižší prestiže, a proto receptce německého textu byla příhodnější. Rettigová sama ostatně ve své další kuchařské knize věnované přípravě kávy o sobě uvádí: „ráda v Čechách česky mysljm

a česky pjsu“ (RETTIGOVÁ 1845: 4). O postojích k českému vlastenectví vypovídá také Rettigové soukromá korespondence. V dopise Františku Dominiku Kynskému Rettigová píše: „(...) přiznávám se, že jsem tehdaž sotva česky čísti, tím méně psáti uměla, a tvář moje se rdí, když povážím, že taky já jsem jedna spací Češka byla; ale procitla jsem a nyní více nejsem, a kdybych sebevíce od výsměšných, češtinu zavrhuujících, zkažených Čechů trpěti měla, jak se to, bohužel, často stává.“ (citováno podle: WÜNSCHOVÁ 1986: 383). V průběhu 20. – 40. let 19. století, během nichž Rettigová vydávala své knihy, se zformoval v základních rysech útvar obrozenecké kuchařské knihy, obsahující kromě vlastenecko-výchovného apelu také subjektivní stanoviska ztotožňující ideál dobré hospodyně s etickým základem celého národního společenství. Tendence tohoto osobního vkladu v pozdějších desetiletích již pozvolna slábla. *Nová česká kuchařka* Františky Hansgirkové (1823–1871), jež vyšla v roce 1864 česky a o rok později také německy, se sice snaží „vystoupiti s novým spisem tohoto druhu“ (HANSGIRGOVÁ 1864: [V]), avšak z hlediska slohové struktury i vnitřního citového zánění je v této knize již patrný příklon k později zcela příznač-nému pragmatismu ryze návodných knih (srov. Wünschová 1986: 23–24).

Františka Hansgirková si byla v některých ohledech s M. D. Rettigovou podobná – pocházela z německé rodiny z Litoměřic, přičemž s myšlenkami českého národního hnutí se sblížila teprve poté, co se roku 1847 provdala za Antonína Hansgirga (1806–1822), gymnaziálního profesora, vlastence, přítele předních českých obrozenců, jakými byli Jungmann, Hanka či Čelakovský. Od poloviny 60. let 19. století se soustředila na psaní populárních příruček pro ženy a hospodyně.

Po *Nové české kuchařce*, v níž se zaměřila zejména na méně zkušené kuchařky a hospodyně, následovaly také oblíbené knihy *Hospodyně našeho věku* (Praha, rok 1865), *Průvodce pro dívky a budoucí hospodyně* (Praha, rok 1869) a *Malá česká kuchařka* (Praha, rok 1872), avšak pouze první její práce byla vydána také v němčině. Ve vzájemném česko-německém dialogu však zůstala prakticky pouze *Domácí kuchařka* M. D. Rettigové, jejíž poslední předválečné vydání v německém jazyce vyšlo v roce 1907. V souvislosti s politickými změnami po roce 1918 se i tato kuchařská kniha v německojazyčném prostředí postupně vytrácela z obecnějšího povědomí. Stala se tak symbolem nejen žité každodennosti a jejího obrazu v historické paměti, ale v kontextu vrcholných fází českého národního hnutí také příznakem neustále se vyvíjejících emancipačních vzorců a s nimi souvisejících narativů národní svobody.

Prameny:

- ANONYM (1723): Das Brandenburgische Koch-Buch, Oder: Die wohl-unterwiesene Köchinn, Das ist: Unterricht, wie man allerley wohlschmeckende Speisen aufs füglichste zubereiten, [...] : Samt vielen bisher wenig bekandten Kunst-Griffen, so in der Koch-Kunst ihren sonderbaren Nutzen haben; Mit vielen dazu gehörigen Kupffern gezieret. Berlin – Potsdam: Johann Andres Rüdiger.
- HANSGIRG, Františka (1865): Neue böhmische Köchin, oder, Leichtfassliche Anweisung aller Arten von Speisen sowohl für eine geringere als eine größere Haushaltung schmackhaft und billing herzustellen. Prag: I. L. Kober.
- HANSGIRGOVÁ, Františka (1864): Nová česká kuchařka, aneb, Navedení ku přípravování všelikých pokrmů, hodících se pro skrovnou i skvostnější domácnost. V Praze: I. L. Kober.
- NEUDECKER, Maria Anna (1805): Die Bayerische Köchin in Böhmen. Ein Buch das sowohl für vornehme, als gewöhnliche Küchen eingerichtet ist, und in beiden mit besonderm Nutzen gebraucht werden kann. Karlsbad: F. J. Franieck.
- NEUDECKER, Maria Anna (1810a): Baborská Kuchařka w Čechách: knjha kuchařská která gak pro panskau tak y domácí kuchyň zřízená gest a w obogi obwzlasntjm prospěchem vžiwaná byti může. W Pardubicých: [s.n.].
- NEUDECKER, Maria Anna (1810b): Die Salzburgische Köchin. Ein Buch das sowohl für vornehme, als gewöhnliche Küchen eingerichtet ist, und in beiden mit besonderm Nutzen gebraucht werden kann. Salzburg: Mayr'sche Buchhandlung.
- NEUDECKER, Maria Anna (1816): Neynowěgssj Kuchařka Pražská, neb, Kniha uměnj w připrawowánj rozličných krmj a pamlsků, gak pro panskau, tak pro domácí kuchyň. W Praze: K. W. Enders.
- NEUDECKER, Maria Anna (1831): Allerneuestes allgemeines Kochbuch, oder, Gründliche Anweisung alle mögliche nahrhafte geschmackvolle Speisen und Getränke ... zu bereiten. Prag: Kronberger und Weber.
- PACOVSKÝ, Václav (1827): Auplné Uměnj Kuchařské, aneb, Pochopitedlný poukaz, kterak rozličné pokrmy, gak masyté tak postnj dobře připrawowati, neb strogiti se magj, a gichžto poznamenánj posléz stogjcy regstřjk ukáže. W Gindřichowě Hradcy: Jozef Aloizyus Landfras.
- RETTIG, Magdalena Dobromila (1827). Die Haus-Köchin, oder, Eine liechtfaßliche und bewährte Anweisung auf eine vorthailhaft- und geschmackhafteste Art die Fleisch- und Fastenspeisen zu kochen, zu backen und einzumachen; Tafeln nach der neuesten Art zu decken; nebst vielen andern nützlichen in der Haushaltung oft unentbehrlichen Sachen. Prag: Johann Host. Pospíšil.
- RETTIGOVÁ, Magdalena Dobromila (1821–1822): Mařenčin Kossjček: dárek malý pro Dcerky České. W králowském kragškém, prwnjm wěnném a pewném městě Hradci Králowé: Jan Frant. Pospjssil.

- RETTIGOVÁ, Magdaléna Dobromila (1838): Dobrá rada Slowanským wenkowan-
kám, aneb pagednánj kterak by ony pokrmy sprosté lacině i chutně připrawowati,
a tak se buď pro budaucj swau domácnost, neb pro službu cwičiti mohly. Praha;
Hradec Králové: Jan H. Pospjssil.
- RETTIGOVÁ, Magdalena Dobromila (1840): Mladá hospodyňka w domácnosti, gak
sobě počjnati má, aby swé i manželowy spokojenosti dossla: dárek dcerkám
českoslowanským. W Praze: Tiskem a nákladem Jana H. Pospjssila.
- RETTIGOVÁ, Magdalena Dobromila (1845): Kafjčko a wsse co ge sladkého: sto
předpisů, kterak se wsseliké nápoje, i to co ge k příkautnj ... připrawowati magj.
W Praze: Jaroslav Pospjssil.
- [RETTIGOVÁ, Magdalena Dobromila] (1848): Kuchařka domácj i panská pro děwy
wlastenské. W Gičjně: Tisk a sklad Frantisska J. Kastránka.
- RODOVSKÝ z Hustiřan, Bavor – TICHÁ, Zdeňka (ed.) (1975): Kuchařství to jest
Knížka o rozličných krmích, kterak se užitečně s chutí strojiti mají, jakožto zvěřina,
ptáci, ryby a jiné mnohé krmě: Každému kuchaři aneb hospodáři knížka tato
potřebná i užitečná. Praha: Avicenum.
- ŠPENDLÍKÁŘOVÁ, Anežka (1841): Česká Kuchařka, aneb, Knjžka wssem i zběhlegssjm
kuchařkám prospěšná, w které se dočjsti mohau, gakby za malý penjz co neylepssj
a neyskowostněgssj gjdla se ustrogit dali. W Praze: U Karla Wiljma Medaua.
- ZÍBRT, Čeněk (ed.) (1891): Kuchařstwij: o Rozličných krmijch, kterak se užitečně
s chutij strogiti magij, Jakožto Zvěřina, Ptácy, Ryby A giné mnohé krmě, wsseli-kému
Kuchaři aneb Hospodáři, Knjžka tato potřebná y užitečná. Praha: F. Šimáček.

Sekundární literatura:

- ANDERSON, Benedict (1991): Imagined Communities: Reflections on the Origin and
Spread of Nationalism. Verso: London.
- BARLÖSIUS, Eva (1999): Soziologie des Essens. Eine sozial- und kultur-
wissenschaftliche Einführung in die Ernährungsforschung. Weinheim – München:
Juventa Verlag.
- BĚLINA, Pavel – Hlavačka, Milan – Tinková, Daniela (2013): Velké dějiny zemí
Koruny české, díl XI a. (1792–1860). Praha: Paseka.
- BENÝŠKOVÁ, Jarmila – Vích, František (1994): Literární Hradec Králové: slovní-
ková příručka. Hradec Králové: Okresní knihovna.
- BENÝŠKOVÁ, Jarmila (1995): Jan Hostivít Pospíšil: personální bibliografie k 210.
výročí narození. Hradec Králové: Okresní knihovna.
- CONNOR, Walker (1994): A Nation is a Nation, is a State, is an Ethnic Group, is a...
In. Smith, Anthony D. – Hutchinson, John (ed.): Nationalism. Oxford: Oxford
University Press, s. 36–46.

- CONNOR, Walker (2003): Národ je národ, národ je stát, národ je etnická skupina, národ je... In: Hroch, Miroslav (ed.) (2003): Pohledy na národ a nacionalismus: čítanka textů. Praha: Sociologické nakladatelství, s. 154–173.
- DITTERTOVÁ, Eva – MALOVICKÝ, Václav (2008): *Kuchyně starého Chebu: vlastivědně-kulinární putování starým Chebem, Chebskem a také se zastavením v Lázních Mariánských a Františkových, i krátkou návštěvou Kynžvartu*. Praha: VM.
- DOUBRAVA, Aleš (1971): Jan Hostivít Pospíšil a jeho královéhradecké nakladatelství v první polovině 19. století. In: Národní obrození severovýchodních a východních Čech. Hradec Králové: Krajské muzeum, s. 6–21.
- GLADKOVA, Hana (2003): Jazykový program a typologie národního hnutí u Slovanů. In: Slavia, roč. 72, č. 2, s. 169–184.
- HOLUB, Karel – BURIAN, Jiří (1997): Prostřené stoly v době císaře Rudolfa II. a česká kuchařka alchymisty rytíře Bavora mladšího Rodovského z Hustiřan z roku 1591. Praha: Ars Bohemica.
- HROCH, Miroslav (1968): Die Vorkämpfer der Nationalen Bewegung bei den kleinen Völkern Europas. Praha: Universita Karlova v Praze.
- HROCH, Miroslav (1995): Jazykový program národních hnutí v Evropě: jeho skladba a sociální předpoklady. In: Český časopis historický 93, č. 3, s. 398–418.
- HROCH, Miroslav (1999a): Na prahu národní existence. Touha a skutečnost. Praha: Mladá fronta.
- HROCH, Miroslav (1999b): V národním zájmu: požadavky a cíle evropských národních hnutí devatenáctého století ve srovnávací perspektivě. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- HROCH, Miroslav (2005): Das Europa der Nationen. Die moderne Nationsbildung im europäischen Vergleich. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- HROCH, Miroslav (2009): Národy nejsou dílem náhody: příčiny a předpoklady utváření moderních evropských národů. Praha: Sociologické nakladatelství.
- JOHANIDES, Josef (1995): Magdalena Dobromila Rettigová. Rychnov nad Kněžnou: Městský úřad.
- KOČÍ, Josef (1978): České národní obrození. Praha: Svoboda.
- LENDEROVÁ, Milena (1999): K hříchu i k modlitbě: žena v minulém století. Praha: Mladá fronta.
- MACURA, Vladimír (1995): Znamení zrodu: české národní obrození jako kulturní typ. Jinočany: H & H.
- NEJEDLÝ, Zdeněk (1954): Litomyšl: tisíc let života českého města. Praha: Státní nakladatelství politické literatury, s. 163–169.
- NOVÁK, Arne (1931): Řeči a proslovy. Praha: Státní nakladatelství v Praze.
- ROVNÁ, Lenka (1998): Národ, nacionalismus a emancipační snahy. In: Mezinárodní vztahy, roč. 33, č. 4, s. 47–54.

- ŘEZNÍK, Miloš (2003): Formování moderního národa (Evropské „dlouhé“ 19. století). Praha: Triton.
- SIEWICZ, Agnieszka (2011): Anthropology as an inspiration to food studies: building theory and practice. In. *AntropoWebzin*, č. 3, s. 143–148.
- STICH, Alexandr et al. (1996): Magdalena Dobromila Rettigová: sborník z odborného semináře. Rychnov nad Kněžnou: Městský úřad.
- ŠIMEČEK, Zdeněk – TRÁVNÍČEK, Jiří (2014): *Knihy kupovati...: dějiny knižního trhu v českých zemích*. Praha: Academia.
- TRÁVNÍČEK, Jiří (ed.) (2009): *V kleštích dějin: střední Evropa jako pojem a problém*. Brno: Host.
- VONDRÁČEK, Radim (ed.) (2010): *Biedermeier: umění a kultura v českých zemích 1814–1848*. Praha: Uměleckoprůmyslové museum.
- WOLLMAN, Frank (1958a): Slovanství v jazykově literárním obrození u nás. In. *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. D, Řada literárněvědná*, roč. 7, č. D5, s. [5]–47.
- WOLLMAN, Frank (1958b): Slovanství v jazykově literárním obrození u Slovanů. Brno: Brněnská universita, Filozofická fakulta a Státní pedagogické nakladatelství.
- WÜNSCHOVÁ, Felicitas (Alexandr Stich) (1986). *Spisovatelka a kuchařka*. In. Rettigová, Magdalena Dobromila – Wünschová, Felicitas (ed.) – Sedláčková, Hana. *Domácí kuchařka: spolu s ukázkami z beletristického díla M. D. Rettigové a čteními o její osobnosti*. Praha: Odeon.

